

Institutt for samfunnsforskning innviet sitt eget bygg i 1960, i Munthes gate 31, Oslo.

Bilde: Institutt for samfunnsforskning.

Elvbakken, K. T. (2025). Samfunnsvitenskapelige institutter: For fri forskning, forvaltning og oppdrag. I K. T. Elvbakken & V. Schwach (Red.), *Kunnskap og politikk: Forskning, forvaltning og forskningsinstitutter* (s. 139–163). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa530106>

Kapittel 6

Samfunnsvitenskapelige institutter

For fri forskning, forvaltning og oppdrag

Kari Tove Elvbakken

Innledning

De første norske initiativene til å etablere institusjoner for samfunnsforskning ble tatt under første verdenskrig. Initiativene hentet inspirasjon fra lignende institutter i mange land i Europa og i USA. Nye institutter eller akademier skulle bygges utenfor universitetene og ha forskning som hovedoppgave. Tanken var at slike institusjoner også skulle bidra til økt forståelse mellom folkene og bygge vitenskapelige miljøer på tvers av land. Vel hundre år senere, midt på 2020-tallet, er det 17 samfunnsvitenskapelige forskningsinstitutter utenfor landets 11 universiteter i Norge.

Den samfunnsvitenskapelige instituttsektorens bakgrunn, historie og utvikling er tema i dette kapittelet. Hvilke linjer kan ses i utviklingen av denne delen av instituttsektoren? Hvordan kan utviklingen forstås? Hvilken politikk og hvilke rammer, organisatoriske og økonomiske, har det vært? Ønsket er

å få fram initiativer, aktører og inspirasjonskilder bak institusjonene. Slik blir politikken og forvaltningens forhold til kunnskap og forskning et sentralt tema i dette kapitlet.

I utforskningen av spørsmålene er det identifisert tre typer samfunnsvitenskapelige forskningsinstitutter i Norge. De har ulik tilblivelseshistorie, kom til i ulike perioder og med ulike mål og rammer. De tre typene eksisterer fortsatt, nå ved siden av hverandre. Det finnes frie institutter, institutter til støtte for forvaltningen og universitetsfødte institutter. Deres bakgrunn og utvikling, fram til dagens situasjon, framstilles i fortsettelsen. Det ses tendenser til en utvisking av skillene mellom typene. Denne tendensen og dens kontekst diskuteres til slutt. Undersøkelsen vektlegger politiske situasjoner, aktører, ressurser, verdier og inspirasjon fra andre. Grunnlagsmaterialet består av ulike institusjoners dokumenter, dokumenter fra statsmaktenes politiske prosesser og fra offentlige virksomheter.

Fredsinitiativ – fondsfinansierte akademier

Sommeren 1917 holdt professor i rettsvitenskap, Fredrik Stang, foredrag ved det nordiske interparlamentariske møtet: «Verdensakademier – Norden som centralsted for internasjonalt vitenskapelig arbeide» (Stang, 1918a).¹ Han framholdt at de nøytrale landene måtte bygge akademier, institusjoner som kunne bidra til vitenskapelig gjenoppbygging og fremme internasjonalt samarbeid. Det trengtes vitenskapssteder utenfor universitetene, de egentlige «forskningsanstaltene», fordi de var belastet med undervisning (Stang, 1918a, s. 8). Stang viste til amerikanske, fondsfinansierte institutter. Et akademi var et institutt, et forskningssted der forskerne ikke måtte undervise; det kunne ta opp nye fag og samle fremragende menn, helst yngre, som fritt kunne forfølge sine forskningsinteresser (Stang, 1918b, s. 12).

¹ Fredrik Stang (1867–1941), rektor ved universitetet 1921–1927, ledet Den Norske Nobelkomité, 1922–1941.

Historikeren Jon Røynesdal Kyllingstad (2008) viser til at «akademitan-
tanken» var oppe i norsk offentlighet rundt 1900, blant annet formulert av
universitetets første rektor, Waldemar C. Brøgger. En inspirasjon var de ame-
rikanske Rockefeller-fondenes støtte til institusjoner og medisinsk forskning
(Kyllingstad, 2008, s. 179–180).

Det kom tre slike frie forskningsinstitutter i Norge der samfunns-
forskning inngikk: Institutt for sammenlignende kulturforskning i 1922 og
Chr. Michelsens institutt for vitenskap og åndsfrihet (CMI) i Bergen i 1930.
Et institutt for samfunnsforskning ble også planlagt i mellomkrigstida, med
Freia-gründer Johan Throne Holst blant initiativtakerne, men det ble ikke
realisert (Rudeng, 1989, s. 291–307). Det tredje instituttet ble opprettet i 1950,
Institutt for samfunnsforskning (ISF).

Institutt for sammenlignende kulturforskning

Stangs initiativ ble fulgt opp. I 1919 besluttet Stortinget å etablere Det vitenska-
pelige forskningsfond, på 3 millioner kroner.² Halvparten av fondets kapital
ble øremerket til humanistisk forskning, og – et Institutt for sammenlignende
kulturforskning, som jo var Stangs forslag.³ Da instituttet åpnet i 1922, fikk det
forbindelse til Det Norske Nobelinstitutt. Det skulle omfatte: «sammenlignende
religionsforskning, sammenlignende folkeminddeforskning, etnologisk juris-
prudens og sammenlignende sprogvidenskap» (Stang, 1918a, s. 14). Forslaget
samlet støtte fra 17 professorer i språk, historie, filosofi, religionshistorie og jus.
Også Fridtjof Nansen la fram et lignende forslag (Nansen, 1918).

Ifølge Kyllingstad forente akademitan- og -forslaget ønsket om nasjons-
bygging og internasjonalt fredsarbeid (Kyllingstad, 2008, s. 119–122). Og denne
foreningen ses tydelig i Stangs foredrag i 1917 (Stang, 1918). Avkastningen fra
fondet ble ikke så stor, og selv om bystyret i Kristiania ga økonomisk støtte, ble
rammene likevel likevel trange. Stang, Nansen og andre prøvde å skaffe lang-
siktig Rockefeller-støtte til instituttet. Det lyktes ikke, men det fikk prosjekt-
midler, for eksempel til forskning om norsk seterdrift.⁴ Rockefeller prioriterte

² St.prp. nr. 181 (1919), Innst. S. nr. 285 (1919); St.forh. 18.07.1919, s. 2575–2587.

³ St.prp. nr. 57 (1920), Dokument nr. 17, 1920, Innst. S. LXIII (1929); St.forh. 22.07.1920
s. 3429–3437, 3441–3455.

⁴ Jf. årsmeldinger fra Rockefeller Foundation (RF), 1918–1960.

samfunnsfag framfor humaniora, og Rockefeller vurderte instituttets faglige profil som å tilhøre humaniora, heller enn samfunnsvitenskapene.

Sosiologen Linda Holmås (2006) viser til at instituttet hadde forbindelser til fransk sosiologi, som til Émile Durkheim og hans elever. Dette vises tydelig i årlige forelesningsrekker fra 1924, en sentral del av virket ved instituttet, der utenlandske vitenskapsmenn fra ulike disipliner ble invitert. Etter andre verdenskrig fikk instituttet økonomiske problemer, blant annet fordi fondet som finansierte forskningen, fikk redusert verdi. Instituttet finnes fortsatt, hos Det Norske Videnskaps-Akademi, men det har avgrenset virksomhet.

Chr. Michelsens Institutt

Christian Michelsens Institutt for åndsfrihet og vitenskap (CMI) åpnet i Bergen i 1930, grunnlagt med en testamentarisk gave fra Christian Michelsen. CMI ble landets første privatfinansierte, frie forskningsinstitutt. Det skulle drive forskning innenfor åndsvitenskap, naturvitenskap og medisin og knyttet til seg forskere fra disse fagene. Fra starten og i 25 år var professor i oseanografi ved Bergens Museum, Bjørn Helland-Hansen, styreleder. Han var av Michelsens fortrolige og en vitenskapsentreprenør (Devik, 1956, s. 18). CMI lignet på Stangs ønsker for et «verdensakademi». Forskerne fikk en fri stilling i noen år, før de kunne gå til universitetsstillinger (Helland-Hansen, 1939, s. 44). Forskerne skulle bo i Bergen og legge fram resultater fra forskningen årlig.⁵

Den liberale teologen Kristian Schjelderup ble den første forskeren ved CMI i 1930. Han arbeidet med idehistorie og psykologi, var psykoanalytisk orientert, oversatte Freud til norsk og ble psykoanalytiker (Nilsen, 2022). Schjelderup forlot CMI og dro til Lillehammer og det nyåpnede akademiet for ungdom, Nansenskolen, i 1938. Nansenskolen hadde slektskap med tenkningen fra Stangs 1917-foredrag om akademier. Schjelderup ble siden biskop i Hamar.

De fleste CMI-forskerne var realister, som fysikeren Olaf Devik. Etter noen år ble han ekspedisjonssjef i Kirke- og undervisningsdepartementet.⁶ Fysikerne Odd Dahl og Helmer Dahl arbeidet ved CMI, de var viktige blant

⁵ Statutter for Chr. Michelsens institutt for vitenskap og åndsfrihet, godkjent med kgl. resolusjon 20.12.1929.

⁶ CMI årsberetning 1939, s. 42.

annet i forskningen om kjernefysikk og hadde omfattende internasjonal kontakt, med forskningssamarbeid innen- og utenlands (Andersen, 2006). Medisineren Konrad Birkhaug var også blant de første, han arbeidet med vaksiner mot tuberkulose, BCG-vaksinen (Lærum, 1991).

Ved tiårsjubileet i 1939 kritiserte forfatteren Nordahl Grieg manglende satsing på samfunnsvitenskap ved CMI. Det trengtes en stor innsats for åndsvitenskapene i en urolig verden.⁷ Det utløste en debatt om åndsvitenskapenes plass ved CMI (Elvbakken & Heiret, 2022). I 1940 kom så historikeren Halfdan Olaus Christophersen. I sitt første foredrag for styret i 1946 tok han opp innsatsen fra CMI under krigen, med forberedelse til gjenreisning av økonomi og næringsliv og utgivelsen av tidsskriftet *Sak og samfunn* (Christophersen, 1946). Han vektla arbeidet for toleranse og mellomstatlig samarbeid.

CMI fikk Rockefeller-støtte til arbeid med mellomstatlige spørsmål, blant annet til et populærvitenskapelig tidsskrift for internasjonal politikk.⁸ Disse årene satset Rockefeller-fondet på å fremme internasjonale studier ved institutter i og utenfor universiteter.⁹ Utrikespolitiska instituttet i Sverige og det danske Udenrigspolitiske Selskab fikk lignende støtte (Niskanen, 2017; Schoder, 1956, s. 196). Mønsteret var British Institute for International Affairs (Chatham House) (Riemens, 2011; Steine, 2012). Riemens vektlegger at de skandinaviske instituttene hadde tydelig akademisk karakter (2011, s. 198). CMI ble også med i det nettverket som fra 1928 sto bak International Studies Conferences (ISC), med støtte fra Rockefeller. CMI arrangerte ISC-konferansen i Bergen i 1938, med deltakere fra mange land.

Sist på 1940-tallet ble CMI delt i en teknologisk-naturvitenskapelig avdeling og en humanistisk-samfunnsvitenskapelig avdeling. Ved utgangen av 1950-årene hadde den siste to markante forskere i økonomen Just Faaland og statsviteren Stein Rokkan. Faaland ledet avdeling for samfunn og utvikling fra 1960 til 1988 (Isachsen, 2017). Rokkan var sentral i utbyggingen av samfunnsvitenskapene i Bergen og ble professor ved UiB i 1966. Faaland og Rokkans

⁷ *Dagbladet* 06.05.1939, s. 6.

⁸ Rockefeller Foundation (RF) Annual Reports (AR), AR 1947, s. 300, AR 1948, s. 307. Norsk utenrikspolitisk institutt (NUPI), opprettet i 1959, overtok utgivelsen.

⁹ RF, AR 1936: President's introduction. AR 1937; 1938, s. 426. 1939, s. 420. (International Studies Conference).

program for CMI tok opp forskning om utviklingsøkonomi, valgundersøkelser og sammenlignende politikk. Utviklingsøkonomi-forskningen fikk midler fra Direktoratet for utviklingshjelp fra 1969, og fra 1970 fikk CMI grunnfinansiering fra Utenriksdepartementet.¹⁰ Da UiB satset på utviklingsforskning først på 1980-tallet, ble CMI partner (Andresen, 2022). CMI samarbeidet også med forskere ved Norges Handelshøyskole (NHH) (Isaksen, 2017).

Den fjerde oppgaven ved CMI, i tillegg til naturvitenskap, medisin og åndsvitenskap, var å arbeide for fred, så innsats internasjonalt og innsats for internasjonal politikk og fredsarbeid passet godt. CMI ble bygd opp etter Stangs ideal uttrykt i 1917-foredraget om akademier i fredens tjeneste. Kapitalen tillot å kalle vitenskapsmenn til fri forskning.

Institutt for samfunnsforskning

Institutt for samfunnsforskning (ISF) ble opprettet som stiftelse i 1950 i Oslo. Grunnlaget var familiekapital og en fondsavkastning fra Sigurd Rinde (Aubert, 1994). Sønnen, juristen og samfunnsforskeren, Erik Rinde, var entreprenøren bak etableringen (Bjørklund, 1994). Med ham var sentrale UiO-professorer som filosofiprofessoren Arne Næss og jusprofessoren Vilhelm Aubert. Ganske snart fikk ISF driftsstøtte fra NAVF. Også Ford- og Rockefeller-stiftelsene tildelte prosjektmidler og stipendier til unge og lovende forskere ved ISF. Flere av dem ble siden professorer ved UiO. Slik støtte fra Rockefeller fikk også Institutt for historie og samfunnsøkonomi ved Københavns Universitet og Institut för Samhällsforskning ved Stockholms universitet.¹¹ Forskningen ved ISF var flerfaglig med tverrfaglige prosjekter og det ble arbeidet i team (Bjørklund, 1994). Dette var trekk som ble framhevet som viktige av Rockefeller-fondene fra 1920-årene (Niskanen, 2017). Slike idealer er også gjenkjennelige hos Stang (1918a).

Sist på 1950-tallet var det om lag 200 samfunnsforskere i Norge, hvorav 100 økonomer; ved ISF arbeidet det 30 forskere, seks av dem var også knyttet til UiO (St.meld. nr. 7 (1962–63)). ISF var et stort miljø for samfunnsforskning. Sosial kommunikasjon, familie- og personlighetsstudier, sosiale avvikere,

¹⁰ Se f.eks. St.prp.1 (1970–71); Utenriksdepartementet, kap. 153.

¹¹ RF, AR 1957, s. 187–188; AR 1959, s. 285, 340.

arbeidslivsproblemer og studier av norsk og internasjonal politikk var viktige tema. ISF er blitt omtalt som en utklekkingsanstalt for professorer til de samfunnsvitenskapelige universitetsinstituttene, først ved UiO, siden UiB og Universitetet i Tromsø (UiT). Eksemplene er mange. Stein Rokkan kom fra ISF til CMI i 1956 (Stubhaug, 2015). Fra 1960 ble *Tidsskrift for samfunnsforskning* gitt ut, forankret ved ISE, og det CMI-baserte *Sak og samfunn* gikk inn. ISF fikk generell driftsstøtte fra NAVF inntil midt på 1970-tallet (Lindblad, 2020). Da ble prosjektbevilgningene viktigere.

Private initiativ og statlig støtte

Den tidlige satsingen på frie samfunnsvitenskapelige forskningsinstitutter var en satsing på forskningsinstitusjoner utenfor universitetene. Stortinget opprettet fond, der avkastningen skulle brukes til forskning, og var involvert ved oppnevning av styrer og fastsetting av regler.

Inspirasjon fra institutter utenlands var viktig. Rockefeller-fondene ga finansiering til mange institutter for samfunnsvitenskapelig forskning i 1930-årene. Hovedsentra i Europa ble London, Paris og Berlin, men også de nevnte instituttene i Stockholm og København fikk støtte (Niskanen, 2017, s. 17–18). Rockefeller ga også støtte til institutter innenfor universitetene, som til Økonomisk institutt ved UiO, som fikk støtte fra 1932. Samme år fikk sju institutter for økonomisk forskning, i og utenfor universiteter i Europa, støtte.¹² Blant stipendmottakere fra samfunnsfagene var det flest økonomer, men også statsvitere, jurister og sosiologer fikk stipender. Slik var det i alle de skandinaviske landene.¹³ Historikeren Kirsti Niskanen (2017, 2018) vektlegger at Rockefeller-fondene prioriterte visse forskertyper: fremragende forskere og entreprenører. De som fikk midler, skulle danne forskningsteam og forskningsgrupper. Rockefeller-støtten til institutter krevde som regel også statlige tilskudd, slik bidro de private midlene til å binde innretningen av offentlig ressursbruk.

Mange historier om instituttsektoren starter etter annen verdenskrig. Men som vist her, ble det etablert institusjoner for samfunnsforskning og

¹² RF, AR 1932, s. 19, 108–109, 196, 370.

¹³ Opptelling fra årsmeldingene fra RF.

humanistisk forskning utenfor universitetet i mellomkrigstida, først med Institutt for sammenlignende kulturforskning og særlig med CMI. Bak sto vitenskapsentreprenører blant landets professorer – en Stang, en Helland-Hansen – begge fra landets vitenskapsmiljø i de første tiårene av 1900-tallet, og etter krigen Næss og Aubert for ISF. Mellomkrigstidas instituttetableringer var del av en internasjonal tendens, støttet av private fond og over statlige budsjetter. Den fag- og institusjonsbyggingen som startet i mellomkrigstida, fortsatte med ISF i 1950.

Kunnskap for velferdsstatens politikk og forvaltning

Landets andre universitet, Universitetet i Bergen, ble etablert 9. april 1946. Å få mer grunnforskning og økt utdanningskapasitet var viktige mål (Andresen & Elvbakken, 2022). Samme dag, i 1946, ble også det første av det som skulle bli tre, senere fem forskningsråd, opprettet: Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Forskningsråd (NTNF) (St.prp. nr. 65 (1945–46)). Sosialdemokratisk forskningspolitikk tok opp nye virkemidler for finansiering. Samtidig ble politikkenes behov for forskning artikulert, ikke minst på samfunnsforskningens område.

Forskningsråd med offentlige ressurser

Rett etter krigen tok Arbeiderparti-regjeringen initiativ til nye forskningsfinansieringsformer. Statlige forskningsråd, som institusjoner for finansiering, skulle erstatte mellomkrigstidas finansiering fra ulike fond. Samme år som NTNF ble opprettet, ble aksjeselskapet Norsk Tipping AS dannet. Tipping ga store inntekter, og overskuddet skulle deles mellom idrett og forskning og gi forutsigelige inntekter (Ot.prp. nr. 36 (1946)). Lignende ordninger andre steder, som i Storbritannia og Sverige, var mønster for norsk fotballtipping (St.meld. nr. 61 (1951), s. 11).

Tippemidler bidro til å danne og sikre finansieringen av Norges almenntvitenskapelige forskningsråd (NAVF) og Norges landbruksvitenskapelige råd (NLVF) i 1949. NAVF skulle støtte grunnleggende

forskning innenfor en rekke vitenskapsgrener. (St.meld. nr. 61 (1951)). Samfunnsvitenskap var en av fem faggrupper, de fire andre var: språk og historie, naturvitenskap, medisin med sosialmedisin og en faggruppe for psykologi, utdanning- og ungdomsspørsmål. Hver faggruppe fikk et råd, hovedsakelig med representanter fra universitetene (UiO og UiB) og Norges tekniske høgskole (NTH) i Trondheim. NAVF finansierte forskning ved vitenskapelige institusjoner, støttet nye forskningsinstitutter, kunne ta initiativ til etablering av institutter eller laboratorier ved eksisterende institusjoner, gi stipendier og støtte vitenskapelige publikasjoner (samme sted, s. 16). Også nye måter å organisere forskning var tema, som å satse på «skoler» og «team» av forskere (s. 9). Til grunn for NAVF lå det altså normer og verdier som lignet dem som fantes i mellomkrigstida, som i støtten fra Rockefeller.

Sosialvitenskapelig forskning – opptrapping 1962

Arbeiderparti-regjeringens langtidsprogram for 1958–1961 tok opp behovet for å bygge ut anvendt sosialvitenskapelig forskning. Forvaltningen trengte forskning for arbeidet med samfunnsproblemer.¹⁴ Regjeringen oppnevnte en utredningskomité våren 1958, ledet av statssekretær Per Kleppe i Finansdepartementet. Åtte ledende samfunnsforskere var med, fra UiO, NAVF, CMI, ISF og Norges Handelshøyskole (NHH).¹⁵ Rettsvitenskap, statsvitenskap, økonomi, sosiologi og psykologi var representert. Komiteen kartla forskning og undersøkte behovet for ny forskning for statsforvaltningen.

Kleppe-innstillingen fra 1959 beskrev eksisterende forskningsinstitutter som bidro med kunnskap til brukere og myndigheter. Forholdet mellom NTH og SINTEF (Selskapet for industriell og teknisk forskning) og deres bidrag til industri og forvaltning var et eksempel til inspirasjon. Utvalget foreslo å opprette et institutt for anvendt sosialvitenskap, og det drøftet et slikt institutts forhold til grunnleggende samfunnsforskning ved

¹⁴ Innstilling, vedlegg til St.meld. nr. 7 (1962–63), s. 12.

¹⁵ Vilhelm Aubert (UiO/ISF), Nils Christie (UiO), Torstein Eckhoff (UiO/NAVF), Erling Fjellbirkeland (NAVF), Erik Rinde (ISF), Stein Rokkan (CMI), Ragnar Rommetveit (UiO), Gerhard Stoltz (NHH). Sekretær var Kjell Eide, sekretariatsleder i Forskningsrådenes fellesutvalg (FFU).

universiteter og høyskoler, ved frie institutter (CMI og ISF), og forholdet til undervisning. Utvalget var opptatt av å sikre at anvendt forskning fikk impulser fra, og bidro til, grunnleggende forskning. Anvendt forskning kunne bidra til undervisning; det var viktig – for det trengtes mer samfunnsvitenskapelig kompetanse.

I utredningen ble det vist til forskning om samfunnsproblemer ved flere institutter ved UiO, som psykologi, pedagogikk, kriminologi, økonomi, sosiologi og statsvitenskap (St.meld. nr. 7 (1962–63), s. 9). For forskning om utenrikspolitikk ble CMI og fra 1959 Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI) sett som tilstrekkelig.¹⁶ Mer enn 360 prosjekter i norsk sosialvitenskap ble oppsummert og omtalt (samme sted, s. 62–72). De fleste prosjektene ble gjennomført ved universitetsinstitutter, men også ved ISF og CMI.

I 1960 var det to sosialpolitiske institutter, det ene var det frittstående Statens institutt for alkoholforskning (SIFA), finansiert av Sosialdepartementet. Et slikt institutt var foreslått i 1914, utredet på 1940- og 1950-tallet og ble realisert i 1959.¹⁷ Det hadde vært uenighet om organiseringen, om instituttet skulle knyttes til universitetet eller til et departement. At det måtte ta opp medisinske og samfunnsfaglige tema, var det enighet om – også at det gjaldt å fremme «teamwork» etter mønster fra Yale University og dets institutt for alkoholspørsmål (St.meld. nr. 103 (1958), s. 1). Finland fikk et lignende institutt i 1950. I 1956 vedtok Nordisk Råd å samarbeide om alkoholforskning (sst, s. 10, 30). Det andre var Norges gerontologiske institutt (NGI) for forskning om eldre og Eldres kår. Mange land hadde lignende institutter, og det norske var opprettet av Nasjonalforeningen for folkehelsen. Senere overtok Sosialdepartementet NGI.¹⁸

I Danmark opprettet Folketinget Socialforskningsinstituttet (SFI) i 1958.¹⁹ SFI skulle utforske samfunnsproblemer for dansk velferdspolitik. SFI ble tenkt som et alternativ til det svenske, godt utbygde systemet

¹⁶ Opprettet ved budsjettvedtak i Stortinget (Kirke- og undervisningsdepartementet), juni 1959.

¹⁷ St.meld. nr. 103 (1958), s. 9, innstilling og vedtak 19.02.1959.

¹⁸ NGI gikk inn i NOVA-instituttet, for oppvekst, velferd og aldring i 1997.

¹⁹ Vedlegg 3, s. 72–77, i St.meld. nr. 7 (1962–63). I 2008 ble SFI slått sammen med kommunesektorens forskningsinstitutt til VIVE – instituttet ble ikke fusjonert inn i noe universitet (se kapittel 3).

for offentlige utredninger (SOU) (St.meld. nr. 7 (1962–63), s. 30). Fra mellomkrigstida ble svenske forskere mobilisert til å utrede spørsmål innenfor ulike politikkfelt gjennom SOU-er. Her i landet ble en lignende utredningsserie etablert fra 1972 med Norges offentlige utredninger (NOU). Etter det har samfunnsforskere gitt omfattende forskningsbidrag til NOU-er (Roll Hansen, 2022b).

Parallelt ble det arbeidet for økt utdanningskapasitet i samfunnsvitenskapene i Norge. Ved UiO åpnet institutter for statsvitenskap i 1958 og sosiologi i 1963. UiB utredet en lov om embetseksamen i samfunnsvitenskap i samarbeid med NHH og CMI. Den skulle tilsvare høyere grad innenfor humaniora og naturvitenskap. Den borgerlige Borten-regjeringen tok opp forslaget og fremmet forslag til lov om samfunnsvitenskapelig embetseksamen, den ble vedtatt i 1966.²⁰ UiB opprettet et samfunnsvitenskapelig fakultet i 1970. Etter hvert tok mange kandidater hovedfag og fikk cand.polit.-graden (Andresen & Elvbakken, 2022). Dette bidro også til økt og styrket forskningskapasitet – og flere kunne bidra med samfunnsforskningsprosjekter.

Sektorprinsippet og departementenes ansvar

Klargjøringen av behovet for forskning for ulike departementers arbeid, som med behovet for kunnskap om samfunnsproblemer i stortingsmeldingen fra 1962, ble utvidet og befestet av Trygve Brattelis (Ap) første regjering. Tiltredelseserklæringen i 1971 varslet en vurdering av omorganisering av forskningen.²¹

Institutt for anvendt sosialvitenskapelig forskning var da godt etablert. Noen politikkområder, som primærnæringene, forsvarspolitikken og industrien, hadde hatt forskningsinstitutter enda lenger (se kapittel 2). I et forslag til endringer i statsbudsjettet, med endret departementsstruktur våren 1972, kom departementenes ansvar for forskning opp. Bakgrunnen var den første forvaltningspolitiske utredningen av større format (Grønlie, 2009). Stortinget ga tilslutning. Her ble det såkalte sektorprinsippet gjort tydelig, departemente-

²⁰ Ot.prp. nr. 31 (1965–66).

²¹ St.tid. 18.03.1971, s. 2260.

nes ansvar for å vurdere behov og finansiere forskning og institutter innenfor sine politikkkfelt ble slått fast.²²

Flere departementer etablerte institutter. Kommunaldepartementet bidro med stiftelseskapital til forskningsinstitutter i tilknytning til nybygde distriktshøyskoler fra 1970-årene. Stiftelsen Rogalandforskning (RF) ble den første i 1973 (se kapittel 15). RF skulle betjene regionen og fikk først mest samfunnsvitenskapelig forskning. Få år senere gjorde oljeforskningen seg sterkt gjeldende. Etter forslag fra Industridepartementet i 1973 vedtok Stortinget å etablere Industriøkonomisk institutt (IØF), i nærheten av NHH, i Bergen (se kapittel 12).²³ Sosialdepartementet hadde alt ansvar for Statens institutt for alkoholforskning fra 1959 og overtok ansvaret for Norsk gerontologisk institutt (NGI). Forbruker- og administrasjonsdepartementet hadde hatt ansvar for Statens opplysningskontor for husstell fra 1958. Senere kom forbrukerundersøkelser sterkere inn. I 1973 ble instituttet til Statens institutt for forbruksforskning (SIFO). SIFO utviklet seg over årene fra praktiske forsøk, som undersøkelser av klesvask og konkrete studier av ulike forbruksvarer, til å bli et institutt med samfunnsvitenskapelige studier av forbrukerpolitiske problemstillinger (Bergan mfl., 1989).

Levekår og makt

Ambisjonen om mer forskning, og særlig samfunnsforskning for politikk, kan også knyttes til to store forskningsinitiativer fra regjeringen Bratteli i 1972. Det første kom i mars 1972 da en omfattende levekårsutredning ble igangsatt. Professor i sosiologi ved UiB, Gudmund Hernes, ble leder. I gruppen var også dosent ved NHH til 1974, deretter professor i sosialøkonomi ved UiB, Tor Rødseth, og universitetslektor ved UiB, Tormod Hermansen.²⁴ Sistnevnte ble departementsbyråkrat, fra august 1973 ble han erstattet av Asbjørn Aase, fra 1974 professor i geografi ved Universitetet i Trondheim. Levekårsundersøkelsen engasjerte mange forskere og assistenter. Sluttrapporten ble levert i 1976 (NOU 1976: 28). Statistisk sentralbyrå og

²² St.prp.nr. 85 (1971–72), Innst. april 1972 – endringer i statsbudsjettet for 1972.

²³ St.prp. nr. 118 (1973–74), senere Næringsøkonomisk institutt.

²⁴ Hernes gikk av som leder i september 1972 og Rødseth overtok.

Institutt for anvendt sosialvitenskapelig forskning var også viktige bidragsytere. Undersøkelsen ble viktig for bergensk samfunnsvitenskap, særlig for sosiologi og samfunnsøkonomi (Roll-Hansen, 2022a). Levekårsundersøkelsene ble videreført på flere måter, med undersøkelser av hele befolkningen og ulike grupper (se kapittel 14, om dens videreføring i Fafo). I Trondheim bidro en levekårsundersøkelse blant bønder og fiskere i regi av NLVF til etableringen av Senter for bygdeforskning i 1982 av Universitetet i Trondheim og NLVF. Senteret ble snart et instituttsektorinstitutt, fra 2017 som Ruralis (se også kapittel 5).

I september 1972 ble så Maktutredningen igangsatt, med professorene Gudmund Hernes (leder), Johan P. Olsen og Håvard Alstadheim som prosjektgruppe (NOU 1982: 3). Sekretariatet var ved UiB, der Hernes og Olsen arbeidet. Utredningen var et stort forskningsprosjekt med omfattende datainnsamling, og det engasjerte mange, både erfarne forskere og rekrutter. Utredningen fikk stor betydning for samfunnsfagernes utforming og vekst generelt, særlig ved UiB (Roll-Hansen, 2022b). Forskere ved ISF deltok, men Maktutredningen var mest universitetsforankret samfunnsvitenskapelig forskning.

Etter stortingsvalget i 1973 tiltrådte regjeringen Bratteli II. Flere forskningspolitiske reformer fra hans første regjering ble fulgt opp i Stortingsmelding nr. 35 (1975–76) *Om forskningens organisering og finansiering*, den første av stortingsmeldingene om forskningspolitikk. Forskingen ved universitetene og høyskolene, forskningsinstitutter og i næringslivet ble presentert og diskutert, sammen med oppdragsforskningens organisering og innretning. Oljen var blitt viktig for landet, og blant temaene var hvordan landets læresteder og forskningssteder skulle bidra til oljelandet og oljeøkonomien. Også forurensning og miljøvern ble tematisert; landet hadde, som det første i verden, et eget miljøverndepartement.

Da Stortinget behandlet forskningsmeldingen, var hovedtemaet forskningsrådene og det å satse på forskning om levekår og miljøproblemer.²⁵ Regjeringen ønsket et eget forskningsråd for forskning for samfunnsplanlegging, men fikk ikke flertall. Senere ble likevel Råd for forskning for samfunnsplanlegging (RFSP) etablert som et råd i NAVF, det var et fagråd der i likhet med Rådet for samfunnsvitenskap og de andre fagrådene.

²⁵ Innst. S. 290 (1975–76), St.tid. 24.05.1976, s. 3665–3711.

Mer samfunnsforskning ble organisert som utredninger og forskningsprosjekter, med tidsavgrenset finansiering. Forskere ble engasjert som midlertidige «utredere» og assistenter. Universitetsprofessorer ble engasjert i forskning for politikkkutforming, men universitetene var omfattet av statlige regler som gjorde deltakelse i oppdragsforskning vanskelig (se kapittel 5). De private instituttene, CMI's avdeling for samfunnsvitenskap og ISF, virket som før.

Forskningsinstitutter for politikkkutforming

I 1988 var det anvendte sosialvitenskapelige instituttet 20 år og hadde skiftet navn til Institutt for sosialforskning (INAS). Det ga ut en artikkelsamling: *Fra ansvarsdeling til delt ansvar?* Her ble sentrale tema fra forskningen ved instituttet tatt opp, som sosiale endringer, lønnsforskjeller mellom kvinner og menn, frivillighetens vilkår og uformell eldreomsorg. I tillegg kommenterte sosiologen Andreas Hompland virket der, med: *Mellom departement og akademi*. Han tok opp sentrale dilemma, nærheten til den friere forskningen ved ISF og det departementene ønsket av INAS (Hompland, 1988). Tidlig på 1970-tallet økte regjeringens satsing på samfunnsvitenskap. Det skyldtes at forvaltningen hadde fått et tydeligere ansvar for å få forskning som grunnlag for politikkkutforming.

Randsoneinstitutter – samfunnsvitenskapelige institutter?

Mye ble annerledes med moderniseringen fra 1980-tallet. Den sosialdemokratiske forskningspolitikken ble fulgt av en politikk med større innslag av markedsbaserte løsninger. For de frie (ISF og CMI) og de departementstilknyttede samfunnsvitenskapelige forskningsinstituttene innebar det endringer i organisering og finansieringsformer. Arbeidsdeling mellom instituttsektoren og universitetene ble tema. Begge institusjonstyper ble utfordret av politiske ambisjoner om å bidra til mer oppdragsforskning. Regionale forskningsinstitutter var også kommet til. Nå gjaldt det å mobilisere universitetene til mer oppdragsforskning og å søke nye organisatoriske løsninger.

Oppdragsforskning og nye organisasjonsformer

Da Gro Harlem Brundtlands (Ap) første regjering la fram Stortingsmelding nr. 119 (1980–81), ble behovet for mer oppdragsforskning understreket. Meldingen ble ikke behandlet før Kåre Willochs regjering (H) overtok etter valget samme høst. Nå ble ønskene om sterkere satsing på kunnskap for nyskaping og næringsutvikling understreket, det ses i høyreregjeringens tilleggs melding, St.meld. nr. 69 (1981–82).

I 1985 la Willoch-regjeringen fram sin forskningspolitikk i Stortingsmelding nr. 60 (1984–85). Nå ble forslag om prioriterte forsknings-temaer lagt fram, ett av dem gjaldt samfunnsvitenskapene – forskning om ledelse, organisering og styring (s. 6). Regjeringen ønsket også fristilling; institutter som var forvaltningsorganer, burde få nye fullmakter, bli stiftelser eller selskaper. Nyskapingen fra 1978, RFSP innenfor NAVF, hadde ifølge meldingen bidratt til forskning innenfor mange politikkområder, ikke minst til velferds- og sosialpolitikk. Regjeringen ville likevel ha et forskningsråd for anvendt samfunnsforskning (NORAS). Slik ble det, i 1987. Willoch-regjeringen ønsket at departementene bestilte det meste av sin forskning via rådene: forskningsmidler, utformet som programmer og prosjekter, skulle forvaltes av forskningsrådene. Det burde være en armlengdes avstand mellom departementene og forskningen. Det kunne gjerne etableres forskningsstiftelser, også med universiteter og høyskoler som stiftere. I Stortinget ble det tatt til orde for at fristilling i seg selv ikke var nok for å få mer og bedre forskning. Det måtte vurderes om fristilling var hensiktsmessig i hvert enkelt tilfelle. Det trengtes også større bevilgninger, ikke minst til teknologisk forskning.²⁶ Flertallet ville ha ett ekstra hovedsatsingsområde: helse, miljø og levekår. Det ble også understreket at det måtte satses på kvinneforskning og på å rekruttere flere kvinner til forskning.

Sosialpolitikens institutter

Samtidig ble situasjonen for sosialpolitiske forskningsinstitutter utredet. Sosiologiprofessor Tore Lindbekk ledet utvalget som sto bak NOU 1985: 7 *Sosialpolitiske forskningsinstitutter*. Det var seks slike institutter. Tre var

²⁶ Jf. Innst. S. 316 (1984–85). St.tid. 19.06.1985, s. 5214–5240.

egentlige institutter: INAS, NGI og SIFA. INAS fikk en betydelig budsjettandel fra Kultur- og vitenskapsdepartementet, mens NGI og SIFA fikk støtte fra Sosialdepartementet. Tre var «egentlig» ikke sosialpolitiske institutter: Gruppe for helsetjenesteforskning ved Folkehelseinstituttet og Analyseenheten ved Statens skjermbildeundersøkelser, de inngikk i forvaltningsorganer med betydelig forskning. Det tredje, Norsk institutt for sykehusforskning (NIS) i SINTEF var opprettet i 1970 i samarbeid mellom NTH, Sosialdepartementet og Kommunenes Sentralforbund, blant annet med midler fra Freia AS.

Utvalget foreslo nye vedtekter og flytting av institutter for å få mer samarbeid. Det fant at departementene finansierte omfattende sosialforskning, langt mer enn bevilgningene fra forskningsrådet, NAVF, og fra 1978 fra RFSP. I 1982 finansierte forskningsrådene 37 prosjekter til om lag 3 millioner kroner – derav 21 prosjekter via RFSP – mens det over budsjettet til Sosialdepartementet ble fordelt mer enn 7 millioner kroner til forskning ved institutter, universiteter og høyskoler (Kap. 603). Lindbekk-utvalget ville at forskningsrådene skulle fordele mer og pekte også på udekkede forskningstema innenfor sosialvitenskapene som kunne fremmes med forskningsprogrammer i forskningsrådene.

For å styrke forskningen ved instituttene ble det sett som viktig å åpne for bistillinger i instituttsektoren for vitenskapelig ansatte ved universiteter og høyskoler. Utvalget viste at det var omfattende velferds- og sosialforskning ved universitetene, som ved UiB. I kjølvannet av levekårsundersøkelsene var det etablert miljøer for flerfaglig sosial- og velferdsforskning der. At det i 1982 ble åpnet for at universitetene kunne tildeles tomme stillingshjemler, gjorde at universiteter som fikk midler fra forskningsråd og departementer til sosial- og velferdsforskning, kunne ansette forskere utenfor statsbudsjettets stillingshjemler.

Som en oppfølging av forskningsmeldingens hovedsatsingsområder, etablerte NORAS i 1987 senteret: *Ledelse, organisering og styring* (LOS-senteret) i Bergen, i samarbeid med UiB og NHH. Det fikk raus finansiering i 10 år. Opprettelsen av LOS-senteret kan ses som en oppfølging av resultatene fra maktutredningen. Mange av de samme forskerne ble mobilisert (Grove, 2012). Parallelt ble det satset på forskning om helse, miljø og levekår (HEMIL), et prioritert forskningsområde fra 1985. De fire universitetene opprettet egne sentre for kvinneforskning, og NAVF fikk sitt permanente sekretariat for kvinneforskning.

Lindbekk-utvalget foreslo å samlokalisere, men ikke å fusjonere INAS, NGI og SIFA. Det ble ikke slik. I 1994 evaluerte Forskningsrådet aktuelle sosialforskningsinstitutter (NFR, 1994). Resultatet ble at INAS, NGI og to nyere institutter ble til Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) fra 1997.

Et av de nyere, Barnevernets utviklingssenter (BVU), var opprettet i 1986 av Wøien-stiftelsen og Sosialdepartementet. Etter noen år kom det tilsvarende sentra rundt i landet. BVU fikk bevilgninger fra daværende Barne- og familiedepartementet og programfinansiering fra Forskningsrådet (NFR, 1994). Den andre var Program for ungdomsforskning fra 1990.²⁷ NOVA ble et forvaltningsinstitutt med utvidede fullmakter. I 2015 ble SIFA (da SIRUS) fusjonert inn i Folkehelseinstituttet.

NORAS lyste ut midler til brede samfunnsvitenskapelige forsknings-tema. Det første velferdsforskningsprogrammet kom i 1988. Programmene åpnet for større og mer langvarige forskningsprosjekter. Departementene ga midler til programmer og var som regel representert i programstyrer. Resultatene fra satsingene på velferdsforskning er analysert i flere sammenhenger. Nuland, Tranøy og Christensen (2009) analyserer institusjonalisering og resultater av norsk velferdsforskning, og de vektlegger forskningens betydning for politikkutforming. Sosiologen Nanna Kildal (2016) viser i sin analyse at Forskningsrådets programsatsinger var svært viktige for omfang og innretning av velferdsforskningen i Bergen. En NIFU-undersøkelse fra 2019 viser samme tendens: programmene styrket velferdsforskningen og samfunnsforskningen mange steder (Solberg mfl., 2019).

Reformpolitikken iverksetting

Universitetene fulgte politikken oppfordringer. NAVFs utredningsinstitutt kartla randsoner i 1989 og 1994 (Ødegaard, 1989; Knain, 1994). Det kom sterk økning i randsoner i institusjoner rundt universitetene, særlig i 1986–1987. Vel halvparten, 51 prosent, var stiftelser (Ødegaard, 1989, s. 7, 17). Det var usikkerhet om hva som skulle regnes som randsoner, og universitetene oppga både egne interne sentre og etablerte instituttsektor-enheter som del av randsonen

²⁷ St. prp. 48 (1995–96).

sist på 1980-tallet. I 1994 var oversiktene tydeligere: randsonene var ofte samlokaliserte med læresteder, hadde som regel en samarbeidsavtale – og ved over halvparten av dem arbeidet vitenskapelig personale ved lærestedene også i randsonen. I Bergen hadde NHH en historie med organisering av forskningsoppdrag utenfor, men i nærheten av institusjonen (Bjørsvik & Nilsen, 2011; se også kapittel 12). Det ble lagt opp til at ansatte ved universitetene kunne og burde få bistillinger i randsonene. Enhetene ville få erfarne forskningsledere, og den enkelte ville få en ekstraintekt (ofte 20 prosent). Universitetene fulgte opp forskjellig (se kapittel 5). UiO etablerte forskningsstiftelsen FOSFOR, men den ble ikke viktig (Gulbrandsen, 2011). UiB opprettet stiftelsen Universitetsforskning i Bergen (UNIFOB) i 1986. Den skulle organisere eksternt finansiert forskning ved universitetet og ble med årene til et stort forskningsselskap eid av UiB (Elvbakken & Heiret, 2022). UiT opprettet stiftelsen FORUT i 1984, og den allmennvitenskapelige høyskolen i Trondheim opprettet stiftelsen Allmennvitenskapelig forskning (Allforsk) i 1986.

Nå kom det til flere organisasjoner for samfunnsvitenskapelig forskning. Ved UiO kom det en avdeling av Senter for anvendt forskning (SAF), som var etablert ved NHH i Bergen i 1989. Mens SAF i Bergen ble til Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning (SNF), ble avdelingen i UiOs randsoner til Frischsenteret (se kapittel 12). I 1990 bidro UiO til å danne stiftelsen CICERO, med klima- og energipolitisk forskning. UiO var stifter (Knain, 1994, s. 19–20). Den UiB-tilknyttede Unifob-stiftelsen opprettet flere avdelinger, som Senter for samfunnsforskning (SEFOS) i 1988. Universitetet i Trondheim (fra 1996 Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU)) hadde Senter for bygdeforskning. NTNU avviklet stiftelsen Allforsk, men en del gjenopptok som NTNU samfunnsforskning AS (fra 2004). At samfunnsvitenskapelige forskningsenheter vokste i randsonene, hang blant annet sammen med forskningsrådenes utlysninger av programmer og prosjekter. Samtidig hadde universitetenes systematiske forskerutdanning gitt mange flere samfunnsvitere med forskningskompetanse. Det var rom for mer samfunnsforskning enn det som kunne plasseres i universitetenes samfunnsvitenskapelige fakulteter og institutter. Fra om lag år 2000 skulle flere av sentrene søke seg til ordningen med statlig grunnfinansiering av forskningsinstitutter.

NORAS skulle følge opp de samfunnsvitenskapelige forskningsinstituttene og evaluere forskningen for å sikre høy faglig standard. Da de fem

forskningsrådene fra 1993 ble samlet til Norges forskningsråd, ble ansvaret for instituttsektoren også samlet der (St.meld. nr. 43 (1991–92)). Forskningsrådet ble områdeorganisert, og området Kultur og samfunn fikk ansvaret for oppfølging av de samfunnsvitenskapelige instituttene blant annet med forvaltning av grunnbevilgninger. Disse midlene gikk til et visst antall institutter som var underlagt statlige retningslinjer for grunnbevilgninger, basert på beslutninger tatt over lang tid. Midlene skulle bidra til å opprettholde og videreutvikle kompetanse, utvikle forskningsområder og sikre kvalitetsfremmende tiltak.

I forskningspolitikken kom det endringer sist på 1990-tallet. Et tema gjaldt rammene for instituttsektoren. Bondevik I-regjeringens St.meld. nr. 39 (1998–99) tok til orde for at instituttene måtte få mer grunnfinansiering.²⁸ Forskningsrådet burde evaluere og styre. Flere små institutter burde slå seg sammen, slik NOVA hadde gjort i 1997.

Hva var så situasjonen for det samfunnsvitenskapelige instituttlandskapet ved tusenårsskiftet? Forskningsrådets 2001-melding om samfunnsvitenskapelige institutter bygger på rapporter fra 12 regionale og sju andre institutter som fikk grunnbevilgning gjennom NFR. Åtte andre fikk midler direkte fra departementer, og to enheter fikk ingen fast grunnbevilgning (NFR, 2001, s. 5). Driftsinntektene var 808 millioner kroner, og det var 1100 årsverk (79 prosent forskere). Det var stabilitet i instituttlandskapet, men mange små forskningsmiljø. Økonomisk sårbarhet og behovet for strategiske instituttprogrammer – både for kvalitetssikring og kompetanseutvikling ble understreket.

Åpning av instituttsektoren?

Før Bondevik II-regjeringen la fram sin forskningsmelding, St.meld. nr. 20 (2004–05), ble instituttsektorens rolle i det norske forskningssystemet gjennomgått.²⁹ Med økt forskning i næringsliv og ved universiteter, sank andelen av forskningsressurser brukt i instituttsektoren. Mange forskningsstiftelser, regionale og andre, ble gjort om til aksjeselskaper. Stiftelser og institusjoner opprettet forskningsaksjeselskaper. Denne organisasjonsformen skulle gi uni-

²⁸ Bondevik I-regjeringen (1997–2000) var en mindretalls sentrumsregjering, med Venstre, Krf og Senterpartiet.

²⁹ Bondevik II-regjeringen (2001–2005), mindretallsregjering med Krf, Høyre og Venstre.

versiteter og høyskoler større mulighet for å styre randsonевirkسomheten, slik Mjøs-utvalget begrunnet anbefalingene om selskapsformen (NOU 1999: 18).

I St.meld. nr. 20 (2004–05) slo regjeringen fast at instituttsektorens rolle burde fastholdes og utvikles. Systemet for grunnbevilgninger skulle gjennomgås, og det skulle utredes en modell som ga insentiver til innholdet i forskningen. Hva som skulle til for at enkeltinstitutter kunne komme inn i ordningen for statlige grunnbevilgninger – eller gå ut – skulle også klargjøres. Dette spørsmålet må ses i sammenheng med endringene i finansieringen av universiteter og høyskoler etter innføringen av kvalitetsreformen i 2003. Det kom inn konkurransebaserte elementer i grunnbevilgningen, med premiering av oppnådde resultater etter utvalgte indikatorer, blant annet indikatorer for vitenskapelig publisering og samarbeid med universiteter og høyskoler. Noen var felles med institusjonene i høyere utdanning, som vitenskapelig publisering.³⁰

Et nytt finansieringssystem for instituttsektoren kom på plass til behandlingen av statsbudsjettet for 2010. Tre nye institutter kom inn i systemet: Allforsk-etterfølgeren i Trondheim, NTNU samfunnsforskning AS, Rokkansenteret i Bergen (en avdeling Uni Research AS), og stiftelsen Frischsenteret ved UiO. Dette sørget stortingskomiteen for ved behandlingen av statsbudsjettet (Elvbakken & Heiret, 2022). Med de tre nye randsonenehetenes inngang i instituttsektoren var den åpnet opp. Alle samfunnsvitenskapelige institutter – de frie stiftelsene, de forvaltningsrettede instituttene og randsoneninstituttene – skulle vurderes etter samme kriterier og delta i samme resultatbaserte konkurranser for tildeling av offentlig støtte. Det nye systemet ga økt konkurranse mellom instituttene og mellom instituttsektoren og universitetene.

Strukturpolitikk og instituttsektor

Etter at det ble mulig for de statlige høyskolene å oppnå universitetsstatus ved akkreditering, kom det flere universiteter fra 2005. Stjernø-utvalgets innstilling (NOU 2008: 3) foreslo nye strukturendringer innenfor høyere utdanning. Selv

³⁰ Retningslinjer for statlig grunnbevilgning til forskningsinstitutter og forskningskonsern – regjeringen.no.

om disse ikke ble fulgt opp med det første, forble struktur et tema i forsknings- og høyere utdanningspolitikk. I Danmark ble de fleste sektorforskningsinstituttene fusjonert inn i landets universiteter i 2007 (se kapittel 3). Dette ble ikke en linje i norsk forskningspolitikk, men det ble én lignende fusjon. Høgskolen i Oslo Akershus fikk i 2014 og 2016 innfusjonert fire forskningsinstitutter: først NOVA og Arbeidsforskningsinstituttet (AFI), deretter SIFO og Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR) (Messel, 2022, s. 372–374). En evaluering i 2018 viste imidlertid at instituttene i hovedsak fortsatte med instituttforskning og i liten utstrekning samhandlet med fagmiljøene først ved Høgskolen i Oslo og Akershus, fra 2017 universitetet OsloMet.³¹

Nye initiativer om strukturendringer i forskningssystemet kom i Solberg-regjeringens Meld. St. 14 (2014–2015). Den tok til orde for fusjoner både blant høyskoler og universiteter og innenfor instituttsektoren. Etableringen av Norwegian Research Center, NORCE, med fusjon mellom forskningsselskapene Uni Research, IRIS og Agderforskning i 2017, innebar etableringen av en ny, stor enhet for samfunnsvitenskapelig forskning. I 2019 ble NORUT AS fusjonert inn i NORCE. NORCE Samfunn var i 2022 det største norske samfunnsvitenskapelige instituttet, med forskningssteder fra Kristiansand i sør til Finnmark i nord. Slik fikk generell strukturpolitikk betydning for samfunnsvitenskapelige forskningsinstitutter. Antallet sank, og de som fortsatte, ble større.

Lange linjer

I framveksten av samfunnsvitenskapelige forskningsinstitutter er det identifisert tre typer. Det startet med fondsbaserte institutter, inspirert av initiativer for fredsarbeid og internasjonale forbindelser fra slutten av første verdenskrig. Slike finnes fortsatt. De departementsinitierte instituttene kom i hovedsak til i de første tiårene etter andre verdenskrig, mens den tredje typen var randsoneenheter som vokste fram fra midt på 1980-tallet, selv om den aller første, SINTEF, kom til i 1950 (se kapittel 8). De tre typene eksisterer side om

³¹ <https://www.khrono.no/files/2018/10/23/SVA-evaluering.PDF>

side og har etter hvert fått lignende rammebetingelser, med resultatbaserte og konkurranseutsatte grunnbevilgninger. De kan imidlertid ha ulike kulturer og verdier og forskjellige erfaringer med samspill med politiske myndigheter og med universiteter og høyskoler.

Hvem var aktørene bak samfunnsvitenskapelige forskningsinstitutter? Det startet med professorer, som Fredrik Stang, som ønsket fondsfinansierte institutter uavhengige av forvaltningens kunnskapsbehov. Da Gerhardsen-regjeringen ønsket forskningsinstitutter for å gi forvaltningen kunnskap om samfunnsproblemer ved utgangen av 1950-årene, ble landskapet risset opp av universitetsprofessorer – i samarbeid med lydhøre politikere og byråkrater. Samtidig var inspirasjon fra andre land av betydning. Ideer har krysset grenser, som da INAS ble opprettet med inspirasjon fra Danmarks sosialforskningsinstitutt.

Universitetenes randsoneneheter kan sies å ha to typer konstruktører: På den ene siden universitetenes ledelse, som stiftet randsonene. På den andre siden professorer fra fag som kunne mobilisere til deltakelse i programmer og prosjekter med finansiering fra forskningsråd og andre. Entreprenørprofessorer kunne skape organisasjoner og institusjoner. Samtidig ble randsoneneheter og instituttsektoren også utklekkingsanstalter for nye professorer. De ga karriereveier og også muligheter for ekstrainntekter.

Ulike økonomiske virkemidler bidro til samfunnsvitenskapelige forskningsinstitutter. Fond – private og statlige, var først de viktigste, før offentlige bevilgninger fulgte. Disse kom direkte over departementenes budsjetter og som midler kanalisert gjennom forskningsrådene. Norges forskningsråd fikk en større rolle i oppfølgingen av instituttene fra 2000-tallet. Med nye indikatorer for en resultatjustert grunnbevilgning kom en ny type styring og konkurranse mellom instituttene og mellom instituttene og universiteter og høyskoler. Det ble også økt publisering. I tillegg til at vitenskapelig publisering er og var en viktig del av forskningen, og for forskernes kvalifisering, ga også økt publisering uttelling i konkurransen om grunnbevilgningene.

Politikken overfor samfunnsvitenskapelige forskningsinstitutter har vist kontinuitet og forandring. Initiativene, fra Stangs i 1917, bidrag fra Rockefeller, sentralforvaltningens behov for kunnskap, til randsonepolitikkens mål om mer forskning nær, men utenfor universitetene, har handlet om å være supplement til universitetsforskningen. På 2000-tallet har størrelsen på den samfunnsvitenskapelige instituttsektoren vært stabil, med 1000–1100 årsverk.

Antall enheter, institutter, er redusert. Blant annet er de tidligere 11 regionale forskningsinstituttene – alle med samfunnsvitenskap – blitt til fem, og mange er blitt samlet i NORCE.

Referanser

- Andresen, A. (2022). Utviklingsforskning: Å bygge verden og seg selv. I A. Andresen, D. Blazevic & K. T. Elvbakken (Red), *Vitenskap og vitenskapshistorier. Universitetet i Bergen 1946–2021, Bind 2: Disipliner og forskningsfelt* (s. 401–441). Fagbokforlaget.
- Aubert, V. (1994). Sigurd Rinde in memoriam. I S. Rokkan, V. Aubert & T. Bjørklund, *Erik Rinde og Institutt for samfunnsforskning* (s. 17–18). Institutt for samfunnsforskning.
- Bergan, E. (Red.). (1989). *Forbruksforskning: I går, i dag og i morgen: En bok til SIFOs 50 års jubileum*. SIFO.
- Bjørklund, T. (1994). Entreprenøren. I S. Rokkan, V. Aubert & T. Bjørklund, *Erik Rinde og Institutt for samfunnsforskning* (s. 19–24). Institutt for samfunnsforskning.
- Bjørsvik, E. & Nilsen, Y. (2011). *Norges handelshøyskole i 75 år: «En læreanstalt av høieste rang»*. Fagbokforlaget.
- Christoffersen, H. O. (1946). *Chr. Michelsens institutt og det nasjonale beredskapsarbeid under krigen*. John Griegs boktrykkeri.
- Devik, O. (1956). Professor Bjørn Helland-Hansen. I *Festskrift til professor Bjørn Helland-Hansen i anledning hans virke i 25 år som formann i styret for Chr. Michelsens institutt* (s. 9–23). Johan Grieg forlag.
- Elvbakken, K. T. & Heiret, J. (2022). Universitetet i forskningsbyen Bergen. I A. Andresen, D. Blazevic & K. T. Elvbakken (Red.), *Vitenskap og vitenskapshistorier. Universitetet i Bergen 1946–2021, Bind 1: Politikken og hverdagen* (s. 423–457). Fagbokforlaget.
- Grove, K. (2012). *Uni Rokkansenteret: Frå SEFOS og LOS til Stein Rokkans hus*. John Grieg forlag.
- Grønlie, T. (2009). *Sentraladministrasjonens historie, 1945–1985. Ekspansjonsbyråkratiet tid 1945–1980*. Fagbokforlaget.
- Gulbrandsen, M. (2011). Kristian Birkelands spøkelse: Universitetet i Oslo og innovasjon. I P. Anker, M. Gulbrandsen, E. Larsen, J. Løvhaug & B. S. Tranøy, *Universitetet i Oslo 200 år, Bind 7*. Unipub.
- Holmås, L. (2006). *Fra spesialdisipliner til allmennvitenskap: Sosiologiske tilnærminger ved Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1922–1940* [Hovedoppgave i sosiologi]. Universitetet i Oslo.
- Hompland, A. (1988). Mellom departement og akademi. I R. Kjelstad, H. Lorentzen & A. Ringen, *Fra ansvarsdeling til delt ansvar? Artikler om virkemidler og velferd i velferdsstaten* (INAS-rapport 88: 5, s. 209–230). INAS.
- Isaksen, J. (2017). Just Faaland – en nordmann av verdensformat. I J. Isaksen & E. G. Jansen (Red.), *Just Faaland: En verdensborger i Bergen* (s. 15–34). Chr. Michelsens institutt.
- Kildal, N. (2016). *Velferdsforskning i Bergen* (Rapport 10-2015). UniResearch Rokkansenteret.

- Knain, E. (1994). *Sentre og randsoneinstitusjoner ved norske universiteter og vitenskapelige høyskoler* (Rapport 13/1994). Utredningsinstituttet for forskning og høgre utdanning.
- Kyllingstad, J. (2008). «*Menneskeåndens universalitet*»: *Instituttet for sammenlignende kulturforskning 1917–1940. Ideene, institusjonen og forskningen* [Doktoravhandling]. Universitetet i Oslo.
- Lærum, O. D. (1991). Konrad Birkhaug og BCG-vaksinen. *Tidsskrift for den norske legeforening*, 121, 946–947.
- Messel, J. (2022). *Profesjonsutdanning i sentrum: Fra jordmorutdanning til OsloMet 1818–2018*. Pax.
- Nansen, F. (1917). Nordens stilling og oppgaver under og etter krigen. *Samtiden*, 28, 1–9.
- NFR. (1994). *Sosialpolitiske institutter, en faglig evaluering av Institutt for sosialforskning, Norsk gerontologisk institutt, Institutt for alkohol og narkotikaforskning og Barnevernets utviklingssenter*.
- NFR. *Årsrapport 2023: De samfunnsvitenskapelige instituttene*. <https://www.forskningsradet.no/siteassets/publikasjoner/2024/978-82-12-04039-7-arsrapport-2023-de-samfunnsvitenskapelige-instituttene-siste.pdf>
- Nilsen, H. F. (2022). *Du må ikke sove. Wilhelm Reich og psykoanalysen i Norge*. Aschehoug.
- Niskanen, K. (2017). Snille etterfrågas! Rockefeller Foundation, forskarpersona och kön vid Stockholms högskola under mellankrigstiden. *Scandia*, 83(2), 11–40.
- Niskanen, K. (2018). Möjlighetsstrukturer och excellens. Rockefeller Foundations stöd till internationalisering av svensk samhällsvetenskaplig forskning under 1920–1950-talen. *Lychnos*, 199–213.
- NOU 1976: 28. *Levekårsundersøkelsen. Sluttrapport*.
- NOU 1982: 3. *Maktutredingen. Sluttrapport*.
- NOU 1985: 7. *Sosialpolitiske forskningsinstitutter*.
- NOU 1985: 17. *Forskning om sikkerhets- og fredsspørsmål og internasjonale forhold*.
- NOU 1988: 28. *Med viten og vilje*.
- NOU 1991: 18. *Organisering av oppdragsvirksomhet*.
- NOU 2008: 3. *Sett under ett: Ny struktur i høyere utdanning*.
- Nuland, B.R.; Tranøy, B.S. & Christensen, J. (2009) *Hjernen er alene. Institusjonalisering, kvalitet og relevans i norsk velferdsforskning*, Universitetsforlaget.
- Riemens, M. (2011). International academic cooperation on international relations in the interwar period: The International Studies Conference. *Review of International Studies*, 37, 911–928.
- Roll-Hansen, H. (2022a). Forskning i velferdsstatens tjeneste. I A. Andresen & K. T. Elvbakken (Red.), *Vitenskap og vitenskapshistorier. Universitetet i Bergen 1946–2021, Bind 3: Kunnskapen i samfunnet* (s. 197–232). Fagbokforlaget.
- Roll-Hansen, H. (2022b). Maktutrederne. I A. Andresen & K. T. Elvbakken (Red.), *Vitenskap og vitenskapshistorier. Universitetet i Bergen 1946–2021, Bind 3: Kunnskapen i samfunnet* (s. 233–262). Fagbokforlaget.
- Rudeng, E. (1989). *Sjokoladekongen: Johan Throne Holst. En biografi*. Universitetsforlaget.
- Schoder, R. (1956). Folkeopplysning om internasjonale spørsmål og menigmanns innflytelse på utenrikspolitikken og de mellomfolkelige samarbeid. I (Red.), *Festskrift til Bjørn Helland-Hansen etter 25 år som styreformann for CMI* (s. 189–206). Johan Grieg forlag.

- Solberg, E., Schwach, V., Aksnes, D. & Børing, D. (2019). *Lange linjer i velferdsforskning: En analyse av Forskningsrådets programmer for velferd og arbeidsliv 2000–2014* (NIFU Rapport 2019: 7). NIFU.
- St.meld. nr. 7 (1962–1963). *Om organiseringen av den anvendte sosialvitenskapelige forskning.*
- St.meld. nr. 20 (2004–2005). *Vilje til forskning.*
- St.meld. nr. 35 (1975–1976). *Om forskningens organisering og finansiering.*
- St.meld. nr. 39 (1998–1999). *Forskning ved et tidsskille.*
- St.meld. nr. 43 (1991–1992). *Et godt råd for forskning. Om endringer i forskningsrådsstrukturen.*
- St.meld. nr. 60 (1984–1985). *Om forskningen i Norge.*
- St.meld. nr. 61 (1951). *Om stønad av tippemidler til idrettsformål og vitenskapelige formål.*
- St.meld. nr. 69 (1981–1982). *Tilleggsmelding til St.meld. nr. 119.*
- St.meld. nr. 103 (1958). *Om Statens institutt for alkoholforskning.*
- St.meld. nr. 119 (1980–1981). *Om utviklingen i forskningens organisering og finansiering.*
- Stang, F. (1918a). *Verdensakademier, Norden som centralsted for international videnskabelig arbeide.* Aschehoug.
- Stang, F. (1918b). *De norske akademiplaner. Foredrag, Bergen 30.01.1918.* Aschehoug.
- Steine, B. A. (2012). Mellom nasjonale ambisjoner, intellektuelt samarbeid og amerikansk filantropi. *Internasjonal Politikk*, 70(1), 35–61.
- Stubhaug, A. (2019). *Stein Rokkan – Fra periferi til sentrum.* Vigmostad og Bjørke.
- Ødegård, E. (1989). *Randsoneinstitusjoner – en oversikt* (Rapport 2/89). Norges allmennvitenskapelige forskningsråd.